

Michał PROKSA
Politechnika Rzeszowska

PODZIEMNA TRASA TURYSTYCZNA W RZESZOWIE – ASPEKTY ARCHITEKTONICZNE I KONSERWATORSKIE

Artykuł jest próbą podsumowania działalności budowlanej, remontowej i konserwatorskiej związanej z udostępnieniem Podziemnej Trasy Turystycznej pod Rynkiem Rzeszowa. Składa się ona z 25 piwnic i 15 korytarzy o długości 369 m, które zalegają na dwóch poziomach. Górne piwnice były starsze – powstały podczas budowy kamienic, młodsze zaś wydrążone w lessie (do 10÷12 m głębokości od dzisiejszego poziomu płyty rynkowej) miały pełnić nie tylko funkcję schronu dla ludności w czasach wojen, ale też funkcję magazynową. Przeprowadzone studia terenowe i gabinetowe sugerują istnienie trzeciego poziomu piwnic, które miały funkcję magazynów ukrywających towary przed ocleniem. Przeprowadzone badania i prace konserwatorskie mogą doprowadzić do udostępnienia dalszych odcinków piwnic.

Celem artykułu jest próba podsumowania działalności budowlanej, remontowej i konserwatorskiej związanej z udostępnieniem dla zwiedzających Podziemnej Trasy Turystycznej (PTT) w Rzeszowie. Przebiega ona pod płytą Rynku i łączy wszystkie jego pierzeje. Poszczególnym piwnicom i korytarzom nadano nazwy związane z dziejami miasta i funkcjami, jakie pełniły. Można w nich znaleźć relikty murów średniowiecznych i nowożytnych, ślady pożarów, ruchome zabytki kultury, np. żelazne kraty, zawiasy, kafle. Atrakcyjność piwnic jest uzupełniona (i rozszerzana) wystawą historyczną z licznymi fotografiami. Podziemna Trasa Turystyczna składa się z 25 piwnic i 15 korytarzy o długości 369 m, z tzw. Korytarzem Herbowym, w którym umieszczono herby ziem, województw i rodziny szlachty czerwonoruskiej.

Rynkowe kamienice rzeszowskie zaopatrzone były przeważnie w dwa poziomy piwnic: górne kamienno-ceglane sklepione były kolebką, dolne – wydrążone w lessie. Górne piwnice są starsze i związane z akcją inwestycyjną domów kupieckich, a dolne młodsze, sięgające do głębokości 10÷12 m, przebiegają nie tylko pod kamienicami, ale też pod podwórkami i Rynkiem, tworząc nieregularny układ komorowo-korytarzowy, w którym można znaleźć również trzecią kondygnację. Dolne piwnice pełniły zapewne funkcje schronów dla ludności, ale też magazynów towarów, które chciano „uchronić” przed ocleniem. Górne piwnice, oprócz funkcji magazynowych, pełniły rolę tzw. „sklepów ziemnych”,

które funkcjonowały jeszcze (choć w niewielkiej skali) po II wojnie światowej. Piwnice ze względów statycznych i nieszczelnych sieci kanalizacyjno-wodnych zaczęły się zapadać, co groziło zawaleniem się budynków, dlatego większość z nich została zasypana. Te procesy, nasilone głównie po II wojnie światowej, były przyczyną tworzących się zapadlisk, a nawet katastrof budowlanych.

Pierwsze prace zabezpieczające prowadzono już w latach 60. XX wieku pod kierownictwem prof. Feliksa Zalewskiego z krakowskiej AGH, wtedy zasypano piwnice w południowej i wschodniej części Rynku oraz w rejonie ul. Mickiewicza. Od 1977 roku trwał drugi etap prac o kompleksowym i interdyscyplinarnym charakterze zmierzającym nie tylko do zabezpieczenia budynków, ale też do podjęcia studiów terenowych. Objęto nimi pierzeję południową (kamienicę nr 11 i 12), wschodnią (nr 13 i 14) oraz płytę rynkową w kierunku pierzei północnej (kamienica nr 19), zapewne z najstarszą zachowaną zabudową przyrynkową. Być może w tym ostatnim przypadku ma się do czynienia z reliktnymi budynkami o niewyjaśnionej jeszcze funkcji, a elementy kamieniarki (sklepienie ceglano i kamienne, ostrołukowe otwory drzwiowe, okna sklepienie oślim grzbietem) świadczą o starej genezie. Odkryte piwnice otrzymały nazwy (Miodowa, Ratuszowa, Rzeszowskich, Ligęzy, Strzeleckiego itp.) i tworzą PTT, która zapewne będzie rozbudowywana w miarę udostępniania oraz rozbezpieczania nowych komór i korytarzy.

Rzeszów został lokowany przez Jana Pakosławica ze Stróżysk, który otrzymał od Kazimierza Wielkiego rozległe tereny w rejonie Rzeszowa za pomoc dyplomatyczną i wojskową w przyłączaniu ziem ruskich do Korony po 1340 r. Usytuowano go na wzniesieniu otoczonym od północy i zachodu bagnami, od wschodu i południa doliną Wisłoka (obecnie Stare Miasto). Wcześniejsza osada ruska, pochodząca zapewne z XIII w., ulokowana na gruntach dzisiejszej dzielnicy Staromieście, utraciła wtedy swe znaczenie, pełniąc jedynie funkcje rolniczego zaplecza Rzeszowa [1]. Miasto początkowo zajmowało wąską wierzchołkową sięgającą od dzisiejszego Placu Farnego na zachodzie po Plac Cichociemnych na wschodzie, od południa i północy ograniczoną dolinami Wisłoka i Mikołki (dziś skanalizowana płynie pod powierzchnią ulicy Kopernika i Placem Ofiar Getta). Jego centrum stanowił nieduży rynek, a na krawędziach stały kościoły parafialny i siedziba wójta, po której pozostała nazwa Grodzisko.

O pierwotnych umocnieniach wiadomo niewiele, dopiero z czasów Spytka Ligęzy pochodzą informacje o obwarowaniach drewniano-ziemnych i trzech bramach: Wodnej (od wschodu), Dębowej (od zachodu) i Murowanej (od północy) [2]. W 1354 roku miasto otrzymało prawo magdeburskie, które do Rzeszowskich potomków Jana należało do 1583 roku, gdy z ręką Zofii z Rzeszowskich przeszło w dom Ligezów. W okresie władania Ligezów i kolejnych właścicieli Lubomirskich miasto intensywnie się rozwijało, bogacili się mieszczanie, zakładano nowe cechy i fundowano liczne budowle, również municypalne. Zbudowano klasztor bernardynów (1624-1629), kolegium pijarów (1658) i zamek (jeszcze za Rzeszowskich, później rozbudowany).

Centrum najstarszej części miasta stanowi Rynek o narysie nieregularnego czworoboku o długości ok. 100 m i szerokości 50 m w pierzei wschodniej i 70 m od zachodu. Dzisiejszy kształt Rynku różni się od pierwotnego i jest pozbawiony pierzei zachodniej. Zabudowę tworzą jedno- lub dwupiętrowe budynki powstałe w XV÷XX w. (część zabudowy pierzei północnej powstała u schyłku XX w.). Pierwotne domy mieszczańskie były drewniane (z murowanymi piwnicami). Po wielkim pożarze w 1842 r. zostały odbudowane, a ukształtowanie ich brył i elewacji nastąpiło na przełomie XIX i XX w. W podziemiach przetrwały relikty starszej zabudowy, a zróżnicowanie układów przestrzennych jest dość wyraźnie zaznaczone. Posiadają one najczęściej układ trójtraktowy z długimi i wąskimi sieniami z klatkami schodowymi doświetlanymi od góry, a wielkością podkreślają status społeczny i zasobność właścicieli. Domy w pierzei północnej należały do bogatych kupców, rzemieślników i posiadały dwu- lub nawet trzy-poziomowe piwnice. Niezależnie od piwnic znajdowały się tam lochy i murowane kamienne korytarze sklepione kolebką, pełniące zapewne funkcje komunikacyjne.

Najokazalszą budowlą jest ratusz zbudowany przed 1591 r. [3] z inicjatywy Mikołaja Spytka Ligęzy na fundamentach wcześniejszej budowli: w podziemiach ratusza odkryto relikty starych murów i sklepień oraz piwnice biegnące w głąb ulicy Słowackiego. W XVIII wieku ratusz został przebudowany w stylu klasycystycznym, a kolejne przebudowy podjęto w latach 1867 i 1884. Gruntowny remont powiązany z nadbudową i nadaniem bryle nowej formy został przeprowadzony w latach 1897÷1898. Nadbudowano drugie piętro, wykonano reprezentacyjną klatkę schodową z dwiema wieńczącymi wieżyczkami, przedłużono budynek w kierunku wschodnim o część wspartą na arkadach z dużą salą obrad na piętrze. W ten sposób ratusz otrzymał wystrój neogotycki ze szczytem ozdobionym zegarem z umieszczonym nad nim orłem wykonanym z pozłacanej blachy miedzianej. Ostatni remont przywracający wygląd z końca XIX w. przeprowadzono w 1996 r.

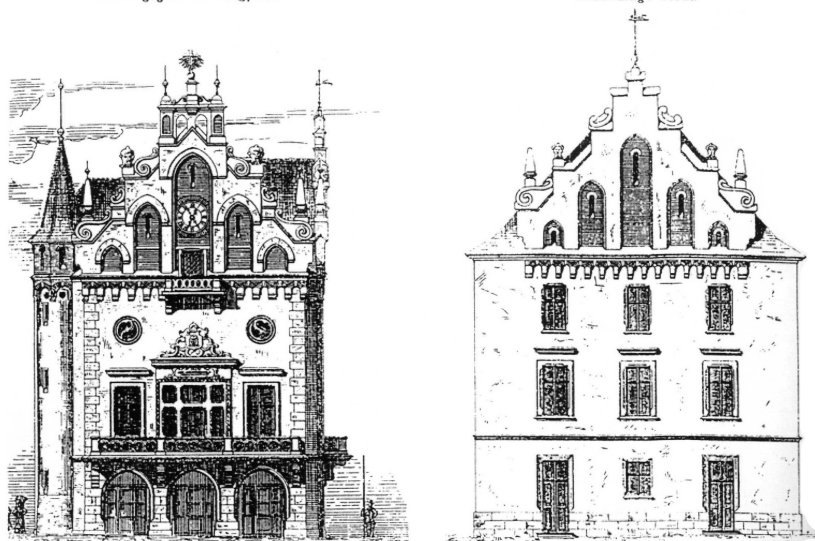
Koncepcję przebiegu Podziemnej Trasy Turystycznej próbowano opracować już w 1995 r. [4], ale ograniczono się jedynie do ogólnych wniosków wykorzystujących informacje z nadzorów archeologicznych i innych prac ziemnych. Sugerowano opracowanie założeń konstrukcyjnych i wykonawczych dla udrożnienia i eksploatacji proponowanego ciągu turystycznego. Aby można było zachować stabilność lessowego podłoża budowlanego, które wykształcone jest w postaci glin pylastych i pyłów, konieczne jest niedopuszczenie do podziemnej infiltracji wody. Infiltrująca w podłoże woda może bowiem spowodować nagłą utratę stabilności podłoża i doprowadzić do katastrofy. Dlatego też trzeba było szczególnie zadbać o właściwe wykonanie i utrzymanie instalacji odprowadzających wodę opadową, a w zakresie szczelności instalacji podziemnych należało przeprowadzić badania określające aktualny stan tej szczelności.

Pełniejszą koncepcję określenia przebiegu Podziemnej Trasy Turystycznej wykonano w 2001 r. Miała ona być początkowo skoncentrowana we wschodniej

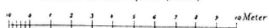
Umbau des Rathhauses zu Rzeszów.

Front gegen den Ringplatz.

Rückwärtige Front.

Maßstab für die Fagaden (1 : 100).

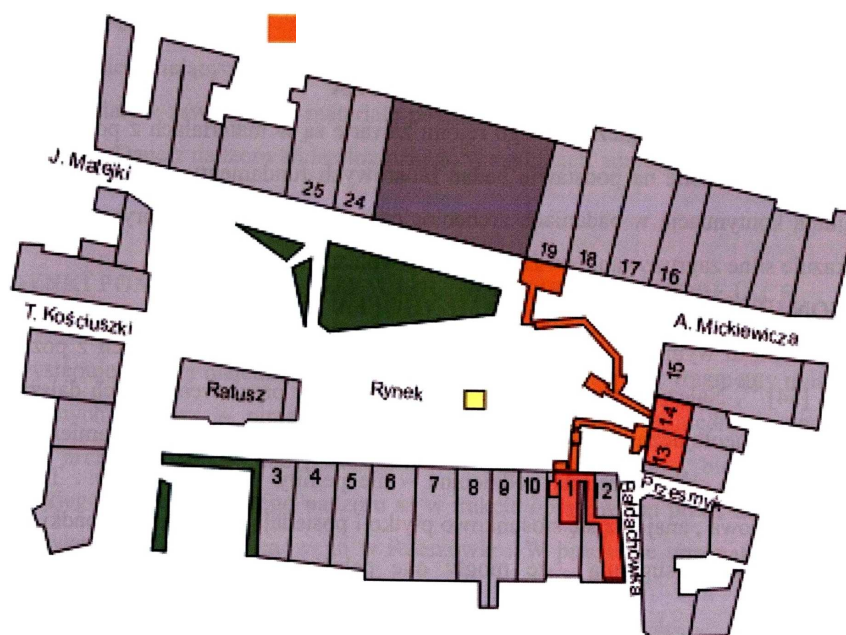

Projekt rekonstrukcji ratusza: ściana frontowa i tylna; stan z lat 90. XIX w.

Budynek ratusza po remoncie w 1996 r.

części Rynku, wychodząc z południowej części kamienicy nr 12 do północnej kamienicy nr 11, a stamtąd pod płytą Rynku na północ i potem na wschód do budynku nr 13. Nie uwzględniając komunikacji z piwnicami kamienicy nr 14, prowadzono dalszy trakt przez plac rynkowy do kamienicy nr 19. W miarę odkrywania i odgruzowywania kolejnych komór i korytarzy próbowano określić dalszy przebieg trasy. Taka okazja nadarzyła się w 2005 r., gdy rozpoczęto prace penetracyjno-zabezpieczające w obrębie kwartału zachodniego Rynku [5]. Były one pierwszym etapem inwestycji związanej z projektem zabezpieczenia i przebudowy płyty Rynku. Konieczne stało się wykonanie docelowego wejścia (i wyjścia) do (z) PTT. Duże zainteresowanie mieszkańców PTT stwarzało potrzebę zwiększenia jej przepustowości oraz udostępnienia w szerokim zakresie, chociażby w formie audiowizualnej dla niepełnosprawnych. Potrzeba zbudowania w Rynku nowoczesnej estrady nasunęła pomysł, by całą infrastrukturę związaną z PTT umieścić pod jej płytą, a inwestycję zlokalizować w miejscu zburzonego w czasie II wojny światowej kwartału zachodniego. Przystępując do prac penetracyjno-zabezpieczających w 2005 r., znano już niektóre relikty występujących tam murów. Mianowicie w trakcie modernizacji sieci ciepłociągu w 1992 r. w rejonie ulicy Słowackiego odsłonięto fragmenty piwnic zalegających zapewne pod oficyną bloku zabudowy kwartału zachodniego. Informacje o ewentualnych piwnicach wychodzących z przyrynkowych kamienic pojawiły się podczas obserwacji wykopów pod modernizowane sieci wodociągową i kanalizacyjną w latach 2001÷2003.

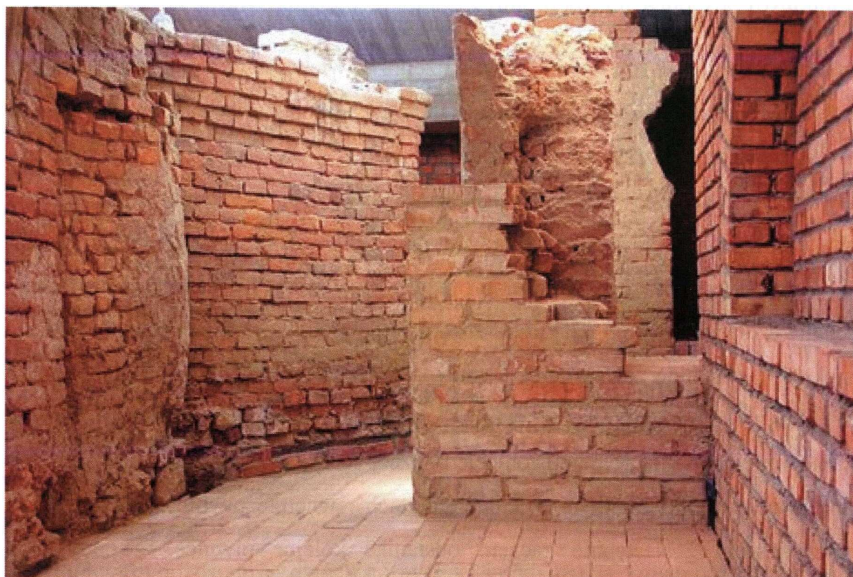
Podziemna Trasa Turystyczna miasta Rzeszowa – stan z 2001 r.

Ponadto w obrębie całego Rynku przeprowadzano badania geotechniczne i radarowe, które wykazały obecność dawnej zabudowy [6]. Pracami odkrywcowymi (2005 r.) objęto w zasadzie cały kwartał zabudowy zachodniej (24 m na osi N-S i 27 m na osi E-W). We wschodniej części wykopu, gdzie badania radarowe wykazały obecność muru frontowego kamienicy, pojawiły się jego relikty z szerokim łukiem piwnicy. Dalsza eksploracja i dokumentowanie architektoniczne murów pozwala na wypowiedzenie ogólnych tez. Kwartał zachodni obejmował dwie działki ewidencyjne. Od połowy XIX w. był zabudowany czworobokiem z małym wewnętrznym dziedzińcem (studnią), który pozwolił na rozgraniczenie murów na „kamienicę północną” i „kamienicę południową”. Miały one po dwie kondygnacje piwnic, których narysy nie pokrywają się i wychodzą poza mury magistralne kamienic. Są tu pozostałości piwnic przedproży (trakt „zerowy”), do których wchodziło się zarówno z wnętrza domu, jak i bezpośrednio z Rynku. Mury piwnic pochodzą z XVII-XVIII w., natomiast zachowane mury magistralne kamienic są młodsze (połowa XIX w.) i zbudowano je w miejsce starszych, rozebranych obiektów. Ich rozbiórka mogła być związana z wejściem w życie austriackich przepisów budowlanych likwidujących partelową zabudowę przyrynkową.

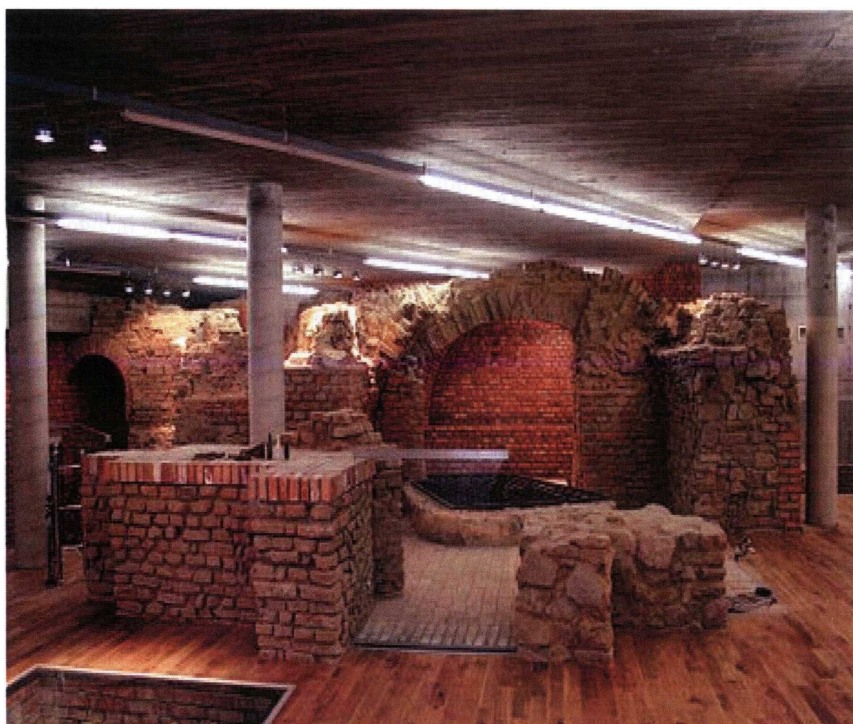
Mimo że prace architektoniczno-archeologiczne zostały już zakończone, ich wyniki wykorzystane do wytyczenia PTT nie odpowiedziały na wiele wątków historyczno-urbanistycznych. Niemniej jednak można spróbować podsumować te prace, pamiętając, że konieczność przeprowadzenia dalszych studiów terenowych jest oczywista i nie wymaga uzasadnienia. Podział na dwie dwuosiowe kamienice odpowiada historycznemu podziałowi działek oraz zabudowie widocznej na tzw. planie Wiedemanna. Próby rozwarstwienia chronologicznego muszą ograniczyć się wyłącznie do wydzielenia faz ogólnych, bez określenia poszczególnych okresów. Taki pogląd wynika z braku analizy inwentarzy i mało pomocnych metod archeologicznych (przemieszane nawarstwienia kulturowe). Najstarsze (górny poziom) są zapewne piwnice zmurowane z kamienia i cienkiej cegły „ligęzówki” (5,0÷5,5 x 13,0÷13,5 x 26,0÷27,0 cm), pochodzące prawdopodobnie z przełomu XVI/XVII w. i związane z działalnością inwestycyjną Mikołaja Spytki Ligęzy. Młodszy jest trakt niższy mieszczący się w konwencji przedstawionej na planie Wiedemanna.

Prace budowlane, odkrywki przy realizacji sieci wodno-kanalizacyjnej, wykopy archeologiczne i przy podbijaniu fundamentów pozwoliły na uzyskanie informacji umożliwiających wykonanie projektu Podziemnej Trasy Turystycznej i udostępnienie jej zwiedzającym. Projekt zagospodarowania terenu (i trasy) obejmował zarówno analizy zagadnień ogólnych, jak i szczegółowych. Jeszcze w trakcie studiów gabinetowych wykonawcom sugerowano następujące rozwiązania:

- usunięcie samosiejki krzewów i traw porastających koronę murów, szpary i spoiny w licu oraz podłoże lessowe,
- wzmocnienie posadowienia murów – fundamentów,

Fragmenty odkrytych murów I kondygnacji piwnic

Zachowane i odrestaurowane fragmenty piwnic kamienic pierzei zachodniej

- uzupełnienie ubytków lica cegłą o podobnym do zastosowanego z zachowaniem wątku na zaprawie mineralnej-wapiennej z dodatkiem białego cementu lub na bazie wapna trasowego,
- wykonanie pokrycia korony murów cegłą o podobnym formacie na bazie szczelnej zaprawy mineralnej ze spadkiem na zewnątrz,
- przemurowanie zniszczonych partii korony murów,
- wykonanie izolacji poziomych w przyporach przystawionych do muru,
- zbudowanie przypór ceglanych w miejscach silnego wychylenia kurtyny muru,
- usunięcie wszelkich śladów i zabrudzeń z lica muru,
- niestosowanie przemurowań na szarym cemencie, zwłaszcza w miejscach wykwit soli,
- wykonanie zadaszenia uniemożliwiającego swobodny odpływ wody od murów i zbudowanie systemu odwodnienia zapewniającego odpływ wód gruntowych i wody deszczowej*.

Naprawa murów zmierzała do przywrócenia im pierwotnego kształtu i faktury: na istniejącym licu usunięto część spoin, wyczyszczono powierzchnię muru, uszkodzone cegły zaimpregnowano, a całkowicie zniszczone wymieniono na podobne, kamienne i betonowe detale architektoniczne odsolono za pomocą okładów mineralno-celulozowych, dokonano miejscowych wzmocnień przy użyciu środka krzemorganicznego, wypełniono rysy i drobne ubytki zaprawą do napraw betonu, a wszystkie elementy scalono powłoką laserunkową z farb silikonowych. Przed zaspoinowaniem usunięto wszelkie zanieczyszczenia, a następnie dokładnie wykonano uszczelnienie i dyfuzję parową, by uniknąć wykwitów w przyszłości.

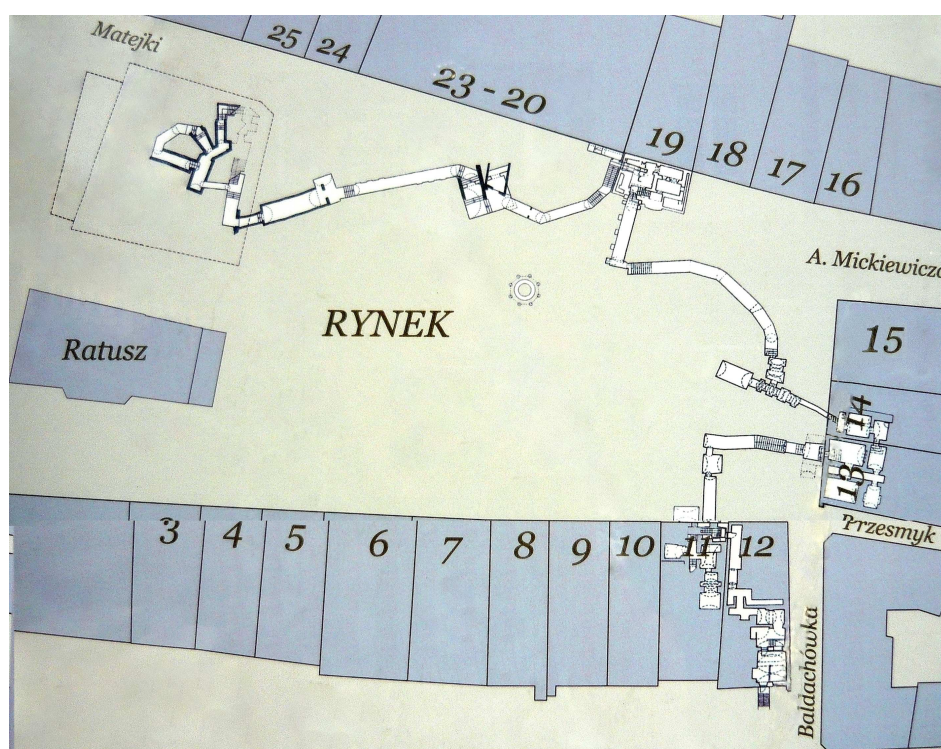
Podczas procesu czyszczenia powierzchni licowych cegły moczo (nie zaprawę lessową), wyszorowano je twardą szczotką, odpryski zaprawy usunięto drewnem, odkwaszono parową dmuchawą strumieniową z rozcieńczonym kwasem, a po przeschnięciu spoinowano (usuwając spoiny do 1/3 głębokości) na zaprawie mineralnej z dodatkiem białego cementu lub na bazie wapna trasowego. Przy odtwarzaniu ścian i sklepień głównie z kamienia wykonano następujące czynności:

- założono długość kamienia nie większą niż 5-krotna jego wysokość,
- założono wysokość kamienia nie większą niż jego szerokość,
- zastosowano najwyżej dwie pionowe spoiny krzyżowe (założono niestosowanie tego rodzaju spoin),
- spoiny poziome układano prostopadle do działania sił,
- przyjęto przewiązanie kamieni (zazębienie) minimum 10 cm,
- zastosowano watek: dwie wozówki i główka lub przemiennie, ale nie dotyczyło to sklepień,

* Postulaty te zostały zrealizowane, a ich zakres jest rutynowy i obowiązujący przy realizacji prac konserwatorskich.

- warstwy przechodziły na jednej linii (nie zawsze było to możliwe),
- duże kamienie ustawiano na rogach, końcu i w pierwszej warstwie,
- główki były wiązane na głębokości co najmniej 30 cm,
- przy niewymiarowych kamieniach szczeliny ćwiekowano małymi spłaszczonymi kamieniami,
- do zaprawy używano grubego piasku (0,4÷0,8),
- zachowano szeroką powierzchnię spoin, proporcjonalną do powierzchni kamienia i cofniętą w celu lepszego uwidocznienia kamieni.

Przy murach ceglanych mieszano cegły z kilku palet, by zapobiec różnicom kolorystycznym – rozłożone efekty barwy nadały licu bardziej atrakcyjny wygląd. Do realizacji wprowadzono dodatkowe elementy: balustrady, ściany oporowe, wentylacje, oświetlenie naturalne przez pozostawienie w płycie Rynku otworów doświetlających, oświetlenie sztuczne, nagłośnienie i prezentacja multimedialna, pochylenia dla osób niepełnosprawnych.

Przebieg trasy turystycznej

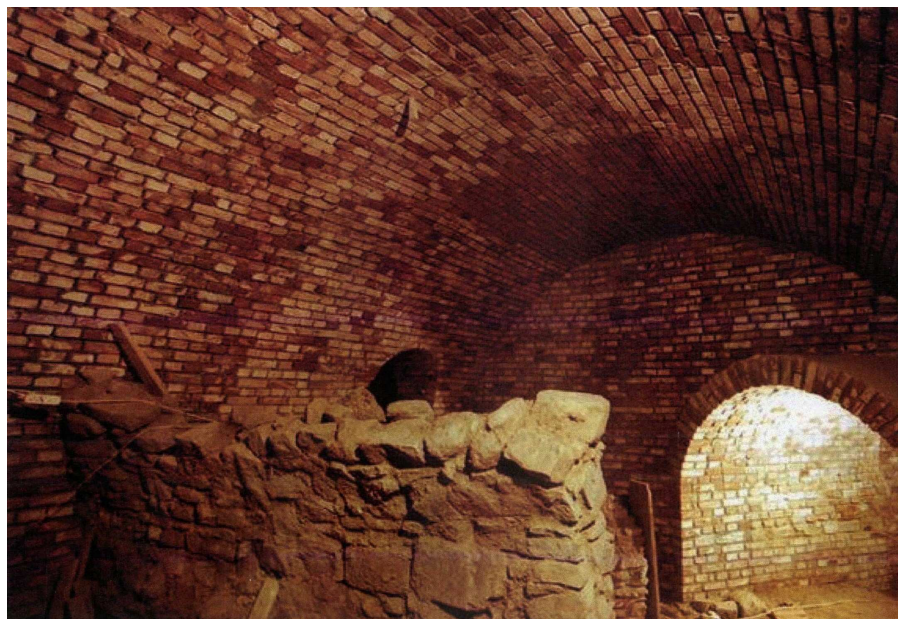
Podziemna Trasa Turystyczna o długości 369 m znajduje się pod płytą Rynku i kamienicami na trzech kondygnacjach o głębokości 0,5÷12 m i obejmuje 25 piwnic i 15 korytarzy. System podziemny powstał w XIV÷XVIII w. i łączy

wszystkie pierzeje rynkowe. Piwnice wzbogacone są ekspozycją historyczno-edukacyjną: repliki zbroi rycerskich, broni białej i palnej, wystawa ceramiki prahistorycznej i nowożytniej, a całość uzupełniają liczne fotografie. Funkcje magazynów handlowych oraz tzw. „sklepów ziemnych” pełniły piwnice budowane pod kamienicami, placem rynkowym, a także pod przyległymi ulicami, które tworzyły nieregularną sieć komór i korytarzy na różnych głębokościach. Piwnice drążone były w miękkim gruncie lessowym, następnie wzmacniane drewnem dębowym lub murowane kamieniem bądź cegłą. Podziemne magazyny zapewniały towarom odpowiednio niską temperaturę przechowywania, chroniły przed złodziejami i pożarami, czasem przed zbyt dociekliwymi celnikami. W czasach zagrożeń piwnice zapewniały mieszkańcom miasta schronienie; korytarze prowadziły do znajdującej się na Rynku studni, umożliwiając tym samym dostęp do wody, a wąskie przejścia sprzyjały łatwemu barykadowaniu dostępu do piwnic. Komory znajdujące się obecnie pod płytą Rynku (kwartał zachodni) to pozostałości średniowiecznego domu mieszkalnego, w którym zachowały się relikty ceglanego sklepienia krzyżowo-żebrowego, kamienny portal, kamienne okno oraz część oryginalnej posadzki. Jest to najstarsza zachowana, murowana część Rzeszowa.

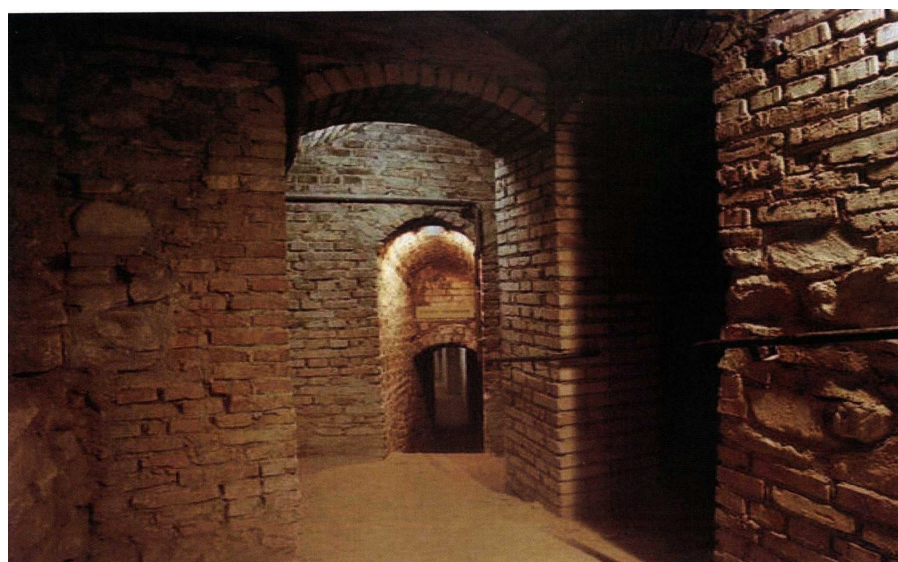

Fragment korytarza herbowego

Prace zabezpieczające i rewaloryzacyjne rzeszowskiej Starówki przebiegały w czterech etapach, od lat 60. XX w. do 2007 r. W ramach I etapu prac (pod kierunkiem prof. Feliksa Zalewskiego z AGH) doprowadzono do likwidacji wyrobisk i zabezpieczenia korytarzy i piwnic położonych w południowej

Piwnica bławatników

Fragment traktu Lubomirskich

i wschodniej części Rynku. Etap II przypadał na lata 70. XX w. i był kompleksową akcją ratunkowo-zabezpieczającą (pod kierunkiem prof. Zbigniewa Strzeleckiego z AGH). Etap III (lata 80. i 90. XX w.) prowadzony był pod ścisłym

nadzorem konserwatorsko-archeologicznym. Zabezpieczono fundamenty i piwnice większości kamienic w Rynku, jak również wzmocniono i udrożniono komory i łączące je korytarze biegnące pod płytą Rynku. Pracami kierował koordynator z ramienia Prezydenta Miasta Rzeszowa Andrzej Stroński. Odpowiednio zabezpieczone i odrestaurowane piwnice posłużyły do utworzenia trasy „Rzeszowskie piwnice”, którą otwarto w kwietniu 2001 r. Trasa miała 213 m długości i składała się z 34 odcinków, a jej administratorem było Muzeum Okręgowe w Rzeszowie. Ostatni etap zwany „Realizacją II części Podziemnej Trasy Turystycznej wraz z rekonstrukcją płyty Rynku Staromiejskiego w Rzeszowie” przeprowadzono w latach 2006÷2007. Dokonano wtedy kompleksowej przebudowy płyty Rynku, przedłużono PTT o 156 m oraz zbudowano obiekt wejścia do trasy (na nim zlokalizowano scenę). Wartość projektu zamknęła się kwotą ok. 16 mln zł, z czego 5 mln to środki z funduszy Unii Europejskiej uzyskane ze Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego.

Literatura

- [1] Proksa M.: Studia nad zamkami i dworami ziemi przemyskiej od połowy XIV do początków XVII wieku, Przemyśl 2001, s. 357.
- [2] Malczewski J.: Dzieje Rzeszowa do roku 1814, Rzeszów 1985, s. 9.
- [3] Kłos S.: Rzeszów, Głogów Małopolski, Tyczyn, Błazowa i okolice, Krosno 1998, s. 24.
- [4] Opracowanie zbiorcze Zakładu Badań Nieniszczących, Kraków 1995, mps w Służbie Ochrony Zabytków, Delegatura w Rzeszowie.
- [5] Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych, oprac. A. Lubelczyk, Rzeszów 2005, mps w Muzeum Okręgowym w Rzeszowie.
- [6] Ginter H.: Wyniki obserwacji radarem SIR-8, Zakład Teledetekcji Krakowskiego Przedsiębiorstwa Geologicznego, Kraków 1987÷1989, mps w SOZ w Rzeszowie.

UNDERGROUND TOURIST ROUTE IN RZESZOW – ARCHITECTONIC AND RESTORATION ASPECTS

S u m m a r y

The article attempts to conclude the process of construction and restoration of the recently opened Rzeszow underground route located beneath the Market Square. It consists of 25 cellars and 15 corridors which are 369 meters long. They are located on two levels: those on the upper level were built earlier, along with the tenement houses, those on the lower one were hollowed in loess (down to 10-12 meters from today's surface of the Market Square), they probably used to serve as a shelter for inhabitants in times of war and as a storage room. The in-situ research and the examination of the documents concerning the route suggest that there used to exist a third level of cellars, which served as secret storage spaces where goods were hidden to evade the customs duty. The research conducted and the renovation of the cellars will make new stretches of the route accessible to visitors.

Złożono w Oficynie Wydawniczej w listopadzie 2010 r.